

Waar bleef je darminhoud voor de aanleg van riolering?

Stad ontlast

Ook voordat de wc was uitgevonden, moesten mensen hun poep en plas ergens kwijt. De beerput was vanaf de Middeleeuwen de place to be voor wie aandrang voelde. Maar die put kwam een keer vol te zitten. En dan?

TEKST: PAUL SERAIL

Rubberen handschoenen en een emmer heet sop, spons, doekje en borstel in de aanslag en dan kan het klusje weer beginnen: de ingedroogde spetters van mannelijke huisgenoten van vloer en bril vegen, plakkerige korsten weg-schrobben en het ontsmetten van de lichtschakelaar, doorspoelknop en deurklink. Nee, de wc schoonmaken is geen fijn karwei. Toch kun je de volgende keer dat je het klusje klaart, gelukkig prijzen. Die porseleinen pot vanwaar uitwerpselen met één druk op de knop richting riool spoelen is reuzehandig. Voor de komst van de wc moest je de tuin in als je aandrang voelde. In de kou zat je boven een beerput. Wat onder de zitting belandde bleef daar jaren liggen, met onfrisse aroma's als gevolg. Hoe kreeg je de put weer leeg? En waar moest de inhoud naartoe?

Gracht loopt vol (1)

Wanneer de eerste beerput gegraven werd, is niet bekend, vertelt Roos van Oosten, universitair docent archeologie aan de Universiteit Leiden. In 2014 promoveerde zij op haar studie naar de opkomst en ondergang van de beer-

Bij dit huis in Zaandam is nog net de poepdoos zichtbaar. Door het luikje aan de buitenkant kon de ton afgevoerd worden buiten het huis om.

De Amsterdamse Goudsbloemgracht toen het grachtwater nog werd gebruikt voor van alles: om in te wassen, op te varen, van te drinken of ontlasting in te dumpen.

put. Wel is duidelijk dat beerputten geslagen werden naarmate steden groeiden. Mensen in dorpen hadden niet zo'n probleem om hun ontlasting kwijt te raken. Het was nuttig als mest en anders ruimde de natuur de uitwerpselen wel op. Stedelingen komen in de Middeleeuwen wel met hun mest in hun maag te zitten. De oudste schriftelijke verwijzing naar het gebruik van beerputten die Van Oosten is tegengekomen, komt uit Leiden, uit 1463. 'Het stadsbestuur bepaalt dat elk huis, groot of klein, huurhuis of koopwoning, toegang moet hebben tot een beerput.' Het stadsbestuur wilde de overlast door ontlasting aanpakken. Onverlaten dumpten hun afval in de grachten, terwijl middeleeuwse steden hun water juist hard nodig hadden. 'Voor drinkwater en om bier van te brouwen, maar ook voor vervoer en om branden te blussen.'

Door de gracht als riool te gebruiken, werd het water bijzonder smerig. En zelfs moeilijk bevaarbaar.

Expres lek

Niet alleen in Leiden, ook bestuurders van andere steden legden regels vast voor de aanleg van beerputten. Achter op hun erf hadden de inwoners van middeleeuwse steden een huisje staan. Een stortkoker kwam uit in een put van een paar meter diep met wanden van baksteen. 'Tussen de stenen zat vaak geen mortel', legt Van Oosten uit, 'hoogstens om de tien lagen een keer, voor de stevigheid.' De voegen waren expres niet dichtgemetseld. 'Door de kieren kon het fecale vocht vanuit de put de grond in trekken.' Een groot deel van onze ontlasting is water. Doordat dat kon wegsijpelen duurde het lang voordat de beer-

Aroom, beer, mest

Praten over poep, ook vroeger was het lastig. Dus heet ontlasting in historische documenten beer, aroom, poortarde, stadsmest of secreet-specie. Wie naar het toilet ging, ging naar het pishuys, het besloten huys of het onreyn huys. En voor degene die de beerput leegde was er ook een voorraad woorden:

- Secreetreiniger
- Nachtwerker
- Beerboer
- Gemakruimer
- Heimelykheidruimer
- Kakhuisleger
- Privaatveger
- Putschepper
- Stilleschrobbers
- Strontreiniger

Behalve de gepeperde rekening waren stank en bruine vlekken bezwaren tegen de beerput

► put zo vol zat dat er niets meer bij paste. In de eerste tien tot twintig jaar na aanleg hoefde een beerput vermoedelijk nog niet geleegd te worden. Maar wanneer de kieren tussen de bakstenen eenmaal verstopt raakten, kon het fecale vocht niet meer weglopen en naderde het afval ongeveer eens in de drie jaar de rand. Tijd om een ploeg 'nachtwerkers' in te huren. Wanneer het donker werd, mochten

Stinkende schatkamer

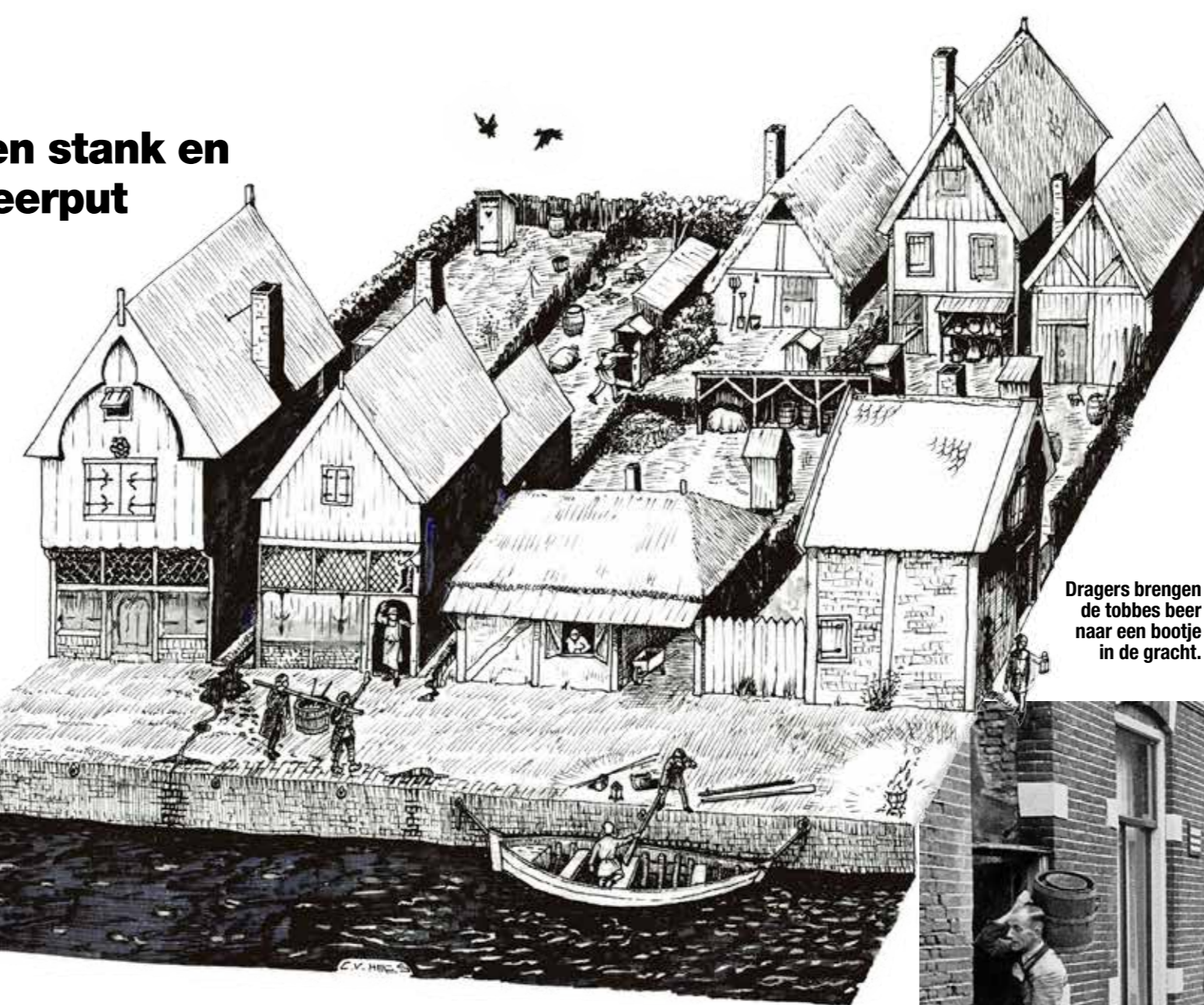
Schatkamers noemen ze het: archeologen zijn vaak maar wat blij met een beerput. Er komt vooral veel aardewerk naar boven, vertelt archeoloog Roos van Oosten. En het fijne is dat de stukken vaak nog behoorlijk compleet zijn. De vraag is waarom de huisraad in de beerput is beland. Een beerput laten legen was prijzig, dus je wilde niet dat hij snel vol zat. 'We weten niet of er af en toe een gebroken bord in werd gegooid of dat het dumppartijen zijn', zegt Van Oosten. 'Soms wordt een verband gelegd met de pest. Nadat de ziekte had toegeslagen werd de huisraad weggedaan.' Het zou ook kunnen dat de secretreinigers die de beerput leegden het aardewerk teruggooiden, omdat ze geen zin hadden ermee te sjuuwen. Voor archeologen is het niet altijd even prettig werken in de schatkamer. Al is de beerput al honderd jaar buiten gebruik, de inhoud ruikt nog steeds.

zij met hun bootje de stad in. Niet eerder, want hun werk gaf enorme stankoverlast.

Schepper gaat diep

Hoe de 'secretreinigers' die klus klaarden is goed na te gaan. Beerputten waren van boven dichtgemetseld. Behalve natuurlijk een gat waardoor het afval naar binnen kon. Stap één was dan ook het openbreken van het metselwerk. 'We weten dat secretreinigers in de zeventiende eeuw in Haarlem een bedrag rekenden 'voor het openen van de kruin'. Zes stuivers', aldus Van Oosten. Daarna werd aangeraden om de beerput te laten luchten, dan kon de ergste rotte-eierenlucht, veroorzaakt door het giftige waterstofsulfide, een beetje wegwaaien.

De inhoud van de put was gelaagd, vertelt Van Oosten. Bovenop dreef een vloeibare soep, wat zwaarder was zonk naar beneden. 'Je kunt je voorstellen dat ze eerst het vloeibare deel wegschepten.' Beerlepels met lange stelen zijn bewaard gebleven, en misschien werden er ook wel emmers gebruikt. En hoe krijg je de vaste derrie eruit? 'In Amsterdamse documenten uit de negentiende eeuw komt een 'kuilgaander' voor', zegt de archeoloog. 'Zijn naam doet vermoeden dat hij de beerput inging. Hij was verplicht aangelijnd aan een

Dragers brengen de tobbes beer naar een bootje in de gracht.

touw.' Als hij in de put bedwelmd zou raken, konden zijn collega's hem nog redden.

Blij boer

Als compensatie voor het onaangename werk kreeg de kuilgaander bijna twee keer zo veel betaald als zijn collega's. De hijser haalde de gevulde emmers op en goot de derrie over in tobbes, dragers brachten de tobbes naar het bootje dat in de gracht lag. 'Zij moesten vaak honderd keer heen en weer lopen voordat de put leeg was', zegt Van Oosten. Gemiddeld kwam er twee kubieke meter beer uit een put. Zodra de stadspoort 's ochtends weer opening moesten de nachtwerkers wegwezen met hun lading. Waar ging het spul heen? Van Haarlem en Leiden is bekend dat de beer op een verzamelplaats buiten de poort gelost werd. In beide gevallen noteerde een molenaar die buiten de stad woonde hoeveel beer er was afgeleverd. Belangrijk, want het stadsbestuur wilde zeker weten dat nachtwerkers de lading niet stiekem in de gracht kieperden. En daarna? 'Dat weten we niet', begint Van Oosten. 'De verantwoordelijkheid van het stadsbestuur hield op zodra de beer de stad

uit was, dus vanaf dat moment stoppen de historische bronnen.' Waarschijnlijk haalden de boeren de ontlasting op. Zij gebruikten het als mest voor hun akkers.

Gracht loopt vol (2)

Het laten legen van de beerput was een dure grap. Wanneer de nachtwerkers vertrokken waren, kwam de metselaar langs om de beerput opnieuw te sluiten. En dan volgde de rekening. De huiseigenaar moest die betalen en de kosten waren zo hoog als twee tot drie maanden huur. Behalve een gepeperde rekening waren ook de stank en bruine vlekken belangrijke bezwaren tegen de beerput. Er zijn heel wat klachten bewaard gebleven van morsende secretreinigers, zeker uit de tijd dat de steden drukker werden en de huizen tegen elkaar aan werden gebouwd. De volle tobbes moesten nu vanaf het erf door het huis naar buiten. Leiden raakte rond 1600 nog dichter bevolkt. Van Oosten: 'Erven werden kleiner. Er was nauwelijks ruimte om de beerput te legen, later was er geen plek meer om er een te slaan. Huizen werden zelfs rug tegen rug gebouwd.' Huiseigenaren stapten over op

Het verwisselen van de tonnen met ontlasting in Alkmaar in 1954.

een ander systeem: ze legden 'secreetgoten' aan vanaf het kleinste kamertje naar de gracht. De grachten raakten al gauw verstopt en de stank in de stad werd erger dan ooit. Het stadsbestuur vond het deze keer best. Hoe meer mensen er in de stad konden wonen, hoe meer welvaart er kwam. Om de grachten begaanbaar te houden, stuurde het baggerschepjes op pad. Andere steden deden de beerput pas in de negentiende eeuw in de

Liever in zand

Hoe vaak een beerput geleegd moest worden, hoeveel dat kostte en hoe de inhoud van de put eraan toe is wanneer archeologen die vinden, hangt af van de ondergrond. Zand heeft voordelen boven klei:

- Een put in zandgrond hoefde minder vaak geleegd te worden. Vocht uit de uitwerpselen trok relatief snel de bodem in, zodat de beerput minder snel vol zat. Klei neemt minder goed vocht op. Een beerput in klei raakte daardoor sneller vol.
- Uitwerpselen konden geld opleveren. Zandgronden zijn relatief voedselarm, zodat boeren uit de omgeving de mest goed konden gebruiken. Arme mensen in Den Bosch en Amersfoort verzamelden beer om te verkopen. In Brugge betaalden 'beerboeren' om beerputten te mogen legen. Ze kwamen eerst de beer keuren. Hoe minder waterig hoe beter. Boeren op kleigrond hadden de extra voedingsstoffen minder hard nodig. In schepen ging beer naar zandgronden.
- De archeoloog die een put in zandgrond uitgraaft, heeft geluk. Zijn onderzoeksmateriaal is vrij droog. Een archeoloog in kleigebied heeft eerder een wasknijper nodig op zijn neus.

Een beerput uit de vijftiende of zestiende eeuw, opgegraven in het Brabantse Ravenstein.